

DEDE KORKUT DESTANLARI'NDA MANZUM KISIMLARIN ŞİİRSEL ÖZELLİKLERİ

Nesrin KAYA*

Özet: Çalışmanın amacı, Dede Korkut Destanları'nda manzum kısımların şiirsel niteliklerini saptamaktır. Manzum ve nesir kısımların iç içe olduğu destanlarda, nesir kısımlar da şiirsel özelliklere sahip olmakla birlikte asıl şiirselliğin manzum kısımlarda yoğunlaştığı görülmektedir. Manzum kısımlar, girişte yer alan betimlemeler dışında, kahramanların dolaysız aktarımlarından oluşmaktadır. Şiir dili incelemeleri, geleneksel sözbilim incelemelerinden beri, sesbilgisi, biçimbilgisi sözdizimi ve anlambilimi boyutlarında, a) önceleme, b) koşutluk c) yineleme, d) sapma olmak üzere dört ayrı yönde değerlendirilmiştir (Özünü 1997; 22). Destanların şiirsel boyutunu saptarken bu dört ölçütü temel almak koşulu ile Keating ve Levy'nin belirlediği, a) Kişi, kişisel ses tonu, b) şiirsel söyleyim, c) imgeleme, e) söz sanatları, gibi şiirsel ölçütler de dikkate alınmıştır (Bu ölçütler için bkz. Erden 2000: 69). Sonuç olarak, olağan üstü öğelerden meydana gelen destanlarda öykülemelerin lirik, şiirsel özellikler taşıdığı yukarıdaki ölçütlere göre somutlaştırılmıştır. Bu çalışmadan elde edilen verilere dayanarak, ilk yazınsal tür olarak kabul edilen şiir ile sözlü yazın geleneğinin özelliklerini taşıyan Dede Korkut Destanları arasında önemli benzerlikler ve ortaklıklar olduğu söylenebilir.

Anahtar sözcükler: destan, Dede Korkut Destanları'nın manzum kısımları, öyküleme, şiirsel nitelikler, şiirsellik ölçütleri, önceleme, koşutluk, yineleme, sapma.

Abstract: The purpose of this study was to determine poetic qualities of verse parts of Dede Korkut epics. In legends which prose and verse parts are interspersed each other, although some poetic features are observed in the prose parts, these poetic features are intensified in the verse parts. These parts, except from the exposition, include free direct speeches of the heroes. The poetic language analysis, ever since the traditional linguistic analysis has been evaluated with respect to phonetics, morphology, syntax and semantics in four dimensions; a) fronting, b) parallelism, c) repetition, d) deviation. Apart from these, some other criteria, by Keating and Levy, were also taken into consideration.

This study offers concrete evidence, for the view that in the legends, which can be defined as narrations composed of supernatural elements, the narrative carries lyrical and poetic features. Depending on the findings, it could be concluded that there are similarities between the earliest literary genre, poetry, and product of oral literature, Dede Korkut Epics.

Key words: epic, verse of Dede Korkut Epics, narration, poetic qualities, poetical dimensions, fronting, parallelism, repetition, deviation.

Jacobson'a göre, bir iletişim eyleminde bulunan a) gönderici, b) bildiri, c) alıcı, d) iletici, e) kod, f) bağlam öğelerinden bildirinin dilsel düzenlenişi diğer öğelere yönelişten daha ağır basıyor ve bildirinin kendisi ön plana çıkıyorsa bu bildirinin esas işlevi şiirselidir (Moran 1994: 165). Destan, genellikle koşuk biçiminde yazılan (ya da söylenen), gerçeği olağanüstüyle karıştırarak, elden geldiğince süslü ve abartmalı bir dille, önemli bir olayı anlatan bir anlatı türüdür (Yücel 1999: 166). Dede Korkut Destanları'nda olağanüstü kahraman, mekan ve zaman öğeleri etrafında

* Yard. Doç. Dr., Trakya Üniversitesi.

anlatılan olaylar, şiirsel bir söyleyimle dile getirilmiştir. Aslında Canpolat'ın belirttiği gibi, bütün edebiyat türleri, bir yerde, içlerinde bulunan şiir ögesine göre değerlendirilir (Canpolat 1994: 154). Ancak şiir ögelerine destanlarda daha geniş olarak yer verildiğini söylemek mümkündür. Dede Korkut Destanları'nda geçen karşılıklı konuşmalarda, kahramanların duygu yoğunluklarını dile getirdikleri içsel konuşmalarda, betimlemelerde, “*bildirî*” nin sunuş biçimi, şiir ögeleri ön plana çıkmaktadır.

Çalışmanın amacı, Dede Korkut Destanları'nda manzum kısımların şiirsel niteliklerini saptamaktır. Manzum ve nesir kısımların iç içe olduğu destanlarda, nesir kısımlarda da şiirsel nitelikte söyleyimler bulunmakta; ancak şiirselliğin manzum kısımlarda yoğunlaştığı görülmektedir. Manzum kısımlar, destanların giriş bölümlerinde yer alan betimlemeler dışında, kahramanların dolaysız aktarımlarından oluşmaktadır.

Şiir dili incelemeleri, geleneksel sözbilim (rhetoric) incelemelerinden beri, sesbilgisi, biçimbilgisi sözdizimi ve anlambilimi boyutlarında, *a*) önceleme, *b*) koşutluk *c*) yineleme, *d*) sapma olmak üzere dört ayrı yönde değerlendirilmiştir (Özünü 1997: 22). Destanların şiirsel niteliklerini saptarken bu dört ölçüt temel olmak koşulu ile, Keating ve Levy'nin belirlediği, *a*) Kişi, kişisel ses tonu, *b*) şiirsel söyleyim, *d*) imgeleme, *e*) söz sanatları, gibi şiirsel ölçütler de dikkate alınmıştır (bu ölçütler için bkz. Erden 2000: 69).

a) Kişi, Kişisel Ses Tonu

Destanlar, kaçınıcı kişinin bakış açısı ile seslenildiği ve seslenen kişi/kişiler bakımından incelendiğinde, yaygın olarak 1'inci tekil kişi ile 2'nci tekil kişi arasında geçen karşılıklı konuşmalara yer verildiği saptanır. Sözlerin kim tarafından söylendiği somut ad belirtilerek açıklanmamıştır. Bunu manzum bölümün öncesindeki argönderimlerle öğrenmekteyiz.

Seslenen kişiye sitem anlamını vurgulamak amacı ile yer yer 2'nci tekil kişi yerine “han kızı” uzak gönderimiyle, hitap edilir. Savaşır'ın belirttiği gibi, “ben” anlamını birinin “ben” demesinden, “sen” de “ben” diyenin “sen” demesinden alır; ancak “o” bir şahıs değildir, işlevi kişi olmamayı ifade eder (Savaşır 2000: 25). Bu bakış açısını dikkate aldığımızda, uzak gönderim olan 3'üncü tekil kişi gönderimi ile ifadeye, kişiler arası mesafeyi artıran hatta bir dışlama, ait olmama anlamı yüklediğini söyleyebiliriz:

*Han kızı yirümden turayım mı
Yakañ-ile boğazuñdan tutayın-mı
Kaba ökçem altına salayın-mı
Kara polat öz kılıcum elüme alayın-mı
Öz gevdenden başuñı keseyin-mi
Can tatlusun saña bildireyin-mi
Alça kanuñ yir yüzine dökeyin-mi
Han kızı sebebi nedür digil maña
Kattı kazab iderem şimdi saña (BH, 80-3)*

DEDE KORKUT DESTANLARI'NDA MÄNZUM KISIMLARIN ŞİİRSEL ÖZELLİKLERİ

Salur Kazan'ın Evinin Yağmalanması Destanı'nda, "yurt", "kurt", "kara köpek", "su", "ağaç"; Duha Kocaoğlu Deli Dumrul Destanı'nda "azrail"; Boğaç Han Destanı'nda ise "Kazılık Tağı" na yönelik konuşmalar destanlara masalsi bir söyleyiş özelliği kazandırmıştır:

*Kavum kabile menüm kuma yurdum
Kulan-ile sığın geyige koñşı yurdum
Seni yağı nireden darımış gözel yurdum
Ağ ban ivler dikilende yurdu kalmış (SK, 100-3)*

...

*Mere 'azrail aman
Tañrınıñ birligine yokdur güman
Men seni böyle bilmez idüm*

...

*Biglige usanmadum yigitlige toymadum
Canum alma 'azrail meded (DD, 179-3)*

Dede Korkut tarafından yapılan nasihat niteliğindeki konuşmalarda hitap edilen kişi ya da kişilerle ilgili somut ad artgönderimi yapılmaz; böylece bu ifadelere, doğruluğu herkes tarafından genel kabul görmüş ve düğümü çözümleyici bir görev ve anlam yüklenmiş olur. Dede Korkut, olayların akışı içerisinde yer almaz; sözlerine de sadece çözümleme ve akıl danışma süreçlerinde yer verilir:

*Anlar dahı bu dünyaya geldi geçdi
Karvan kibi kondı köçdi
Anları dahı ecel aldı yir gizledi
Fani dünya yine kaldı
Gelimli gidimli dünya
Son uçı ölümlü dünya (BH, 94-11)*

Salur Kazan, Kan Turalı ve Bamsı Beyrek Destanları'nda iç konuşmalara rastlanmaktadır. Bunlar olayın düğüm bölümünde kahramanın çaresizliğini, ikilemini, pişmanlığını dile getiren dizelerdir:

*Tavla tavla bağlananda atuma yazuh
Kartaş diyü saklayanda yoldaşuma yazuh
Yunruğunda talbinanda şahin kuluma yazuh
Yeter ile tutanda tazıma yazuh
Biglige toymadın özüme yazuh (SK, 109-14)*

Ölüm ve yaşam arasında gidip gelen olaylar düğümünden oluşan Deli Dumrul ve Begil Oğlu Emre Destanları'nda, "Azrail" in yanısıra "Tañrı" ile söyleşilmektedir:

*Yücelerden yücesin
Kimse bilmez niçesin
Görklü Tañrı
Niçe cahiller seni gökde arar yirde ister
Sen hod mü'minler göñlindesin
Dayım turan cebbar Tañrı
Baki kalan settar Tañrı*

Menüm canum alur olsañ sen algıl
'Azraile almağa komağıl (DD, 180-4)

Olayın başlangıç, sonuç bölümünde yer alan zaman betimlemelerinde, şahıs belirleyici ifadeye rastlanmaz, bu kullanımlarda “-anda/-ende, -dukda, -dükde” ekli ulaçların yinelenmesi okurun dikkatini zamana odaklaştırmaktadır:

Salkum salkum tañ yılleri esdüginde
Sakallu bozaç turgay sayradukda
Sakalı uzun tat eri bañladukda
Bidevi atlar issini görüp 'okradukda
Aklu karalu seçilen çağda
Göksi gözel kaba tağlara gün değende
Big yigitler cılasunlar birbirine koyulan çağda (BH, 78-1)

Destanlardaki gerek “men/sen” diyaloglarında yer alan, gerek olayların serim ve sonuç bölümlerinde yaygın olarak rastladığımız betimlemelerin, iç konuşmaların, cansız ve “yidi başlı ejderha”, “T” gibi doğa üstü varlıklarla yapılan karşılıklı konuşmaların destanlara masalsi ve şiirsel özellikler kazandırdığını söylemek mümkündür.

b) Şiirsel Söyleyim

Destanlarda bazı sözcüklere, göndergesel anlamlar dışında uzak çağrışımlı yeni anlamlar, tasarımlar yüklenmiştir. Şiirsel söyleyim özelliği taşıyan bu örneklerde, soyut anlamdan somut anlama aktarım biçimindeki söz sanatları yapılmıştır. Bu kullanımlarda, iki uzak gerçekliğin karşılaştırılmasından değil, yakınlaştırılmasından doğan bir şiirsel söyleyim olarak tanımlanan imgelemeye rastlanır. Aksan (1995: 32), imgeyi, “Sanatçının çeşitli duygularıyla algıladığı özel, özgün bir görüntünün dile aktarılışdır; bir betimleme değil öznel bir yorumlama sayılabilir” biçiminde tanımlamıştır. Benzetim, eğretileme, kişileştirme gibi söz sanatlarını imgelemelerin bir sonucu olarak düşünmek mümkündür. Bu tip söyleyimlere, destanların betimleme ve düğüm bölümlerinde daha fazla yer verildiği görülmektedir. Bu, anlatımdaki duygu yoğunluğunu daha çarpıcı bir biçimde ifade edebilme gereksiniminin bir yansıması olarak düşünülebilir. Destanlarda soyut kavramları somutlaştırmak ve betimlemeleri daha çarpıcı kılmak amacı ile imgelemelere yer verilmiştir. Söz sanatları, imgelemeler destanlarda şiirsel özelliklerin özünü oluşturmaktadır. Aşağıda söz sanatlarının geçmiş olduğu dizelerden örnekler verilmiştir:

Salkum salkum tañ yılleri (BH, 78-1)
Göksi gözel kaba tağlara gün değende “güneşin doğması” (BH, 78-1)
Karañu dünde bulduğum oğul (BH, 86, 87-6)
Karşu yatan Ala Tağdan bir oğul uçurduñ-ise digil maña (BH, 86, 87-6; SK, 108-12)
sudan bir oğul akıtduñ-ise digil maña (BH, 86, 87-6)
Kara tonlu azgun dinlü kâfirlere bir oğul aldurduñ ise digil maña (BH, 86, 87-6)
Anları dahı ecel aldı yir gizledi; Gelimli gidimli dünya (BH, 93, 94-11)

DEDE KORKUT DESTANLARI'NDA MANZUM KISIMLARIN ŞİİRSEL ÖZELLİKLERİ

- Ağ sancak götürende müsülmanlar arhası olsun* (BB, 121-1)
Vay al duvağum iyesi (BB, 131-3)
Vay alnum başum umudı (BB, 131-3)
Göz açuban gördüğüm (BB, 131-3)
Ağ çıkarup kara geydiler seniñ-içün Bamsı (BB, 134-6)
Güz alması gibi al yañakların yırtar gördüm Bamsı (BB, 134-6)
Yüregüñe kaynar yağlar koyilupdur (BB, 139-9)
Kalmış yiğit arhası (BB, 145-17)
Argap argap (halka halka) kara tağunñ yihılmış-idi yüceldi ahır (BB, 150-25)
Deñiz kibi kararup gelen nedür (UB, 157-5)
Karangulça gözlerüm aydını oğul (UB, 163-12)
Kanlu kanlu sular esen olsa kanın taşar (UB, 163-12)
Sen gideli ağlamağum gökde iken yire indi (UB, 170-23)
Karşu yatan kara tağlar karısa (UB, 170-23)
Akındılu görklü sular karısa kara taşmaz (UB, 170-23)
(Azrail) *Oğrılayın can alduğın tuymaz idüm* (DD, 179-3)
Gök-ile pehlu uran anuñ kal'ası olur (KT, 186-1)
Tar etegüñe giñ koltuğuña sığınu gelmişem (KT, 188-4)
Canavarlar serveri kağan aslan kıran (KT, 190-6)
Cümle kuşlar sultanı çal-kara kuş (KT, 190-6)
Toğan kuş oluban uçayın-mı (KT, 195-14)
Hanumuzun nazarı bizden dönmiş gördüm (BOE, 218-2)
Kara kara tağlardan haber aşmış (BOE, 220-6)
Kanlu kanlu sulardan haber kiçmiş (BOE, 220-6)
Karanguluça gözleri çöñge oğlan (BOE, 222-8)
Ana ağzuñ kurısun
Ana dilüñ çürisün (UKOS, 227-3)
Kadir viren tatlu canuñ uyhu almış yigit (UKOS, 2131-7)
Hey gözüm namerd gözüm muhannet gözüm (SKTO, 237-2)

Anlatılan olay, olgu ve durumları daha somut ve etkili anlatım biçimine dökmek amacıyla kullanılan imgelemelerden bazıları şunlardır:

Göksi güzel kaba tağlara gün değ-, karañu diñde bul-, bağrum yanar, karşu yatan ala tağ, oğul uçur-, oğul akıt-, oğul aldur-, uyhu al-, tatlu can, taşa dön-, akli şaş-, biligi yit-, yir gizle-, gelimli gidimli dünya, göksüñde iman yok, bağrum yüreğüm tağla-, yüreğine kaynar yağlar koyul-, kurmuşça göksüm, ağlamağum gökde iken

yere indi, kara kara tağ, kanlu kanlu su, kara baş, ağ alın, kara yir, nazarı dön-, gözi dön-, könlü git-, ağzı kurı-, dili çürü-, namerd göz, muhannet(kalleş) göz.

Ayrıca destanlarda, uzak çağrışımlı göndregesel anlamların kalıplaşması sonucunda meydana gelmiş olan deyimlere de rastlanmaktadır:

Köñül virüp (BH, 86, 87-6); *İrkek siñegi üzerüme kondurmayam* (UKOS, 229-5); *Göz kakuban köñül alan anuñ görklüsi olur* (KT, 186-1); *Gözüñ kimi tutar-ise* (DD, 182-10); *Kurmuşça göksümde südüm oynar* (UB, 163-12); *bağrum yanar* (BH, 86, 87-6); *Kaçar iken kaçmaz olsun taşa dönsün* (BH, 88, 87-6); *Tañrı viren tatlu canuñ var-ise oğul haber maña* (BH, 88, 87-6); *Kara gözden acı yaşun dökdüñ-mi kız* (BB, 148-22); *Kara bağruñ sarsılıpdur* (BB, 139-9); *Bir yasdukda baş koyduğum* (BB, 131-3); *Dahu 'aybuñ açaram bellü bilgil* (BB, 147-19); *Menüm dahu içinde bir 'aklı şaşmış biligi yitmiş koca babam var* (BH, 93, 94-10); *gözüñ kimi tutar-ise* (DD, 183-10), *köñlüñ kimi sever-ise* (DD, 183-10); *Göz kakuban köñül alan görklüsin boynın öpem* (KT, 187-2); *Gözüm döndi köñlüm gitdi; Öldürürem seni* (KT, 196-16).

c) Önceleme

Sapmaları öne çıkarmak ve okura yorum getirebilme olanağı sağlamak amacıyla şiirlerde kullanılan öncelemelerin, görsel, sesbilgisel, sözdizimsel ve anlam öncelemeleri gibi türleri vardır (Özünü 1997: 75).

Şiirin biçiminin anlama katkıda bulunmasını sağlayan “görsel önceleme”lere destanlarda rastlanmaz.

Ünlü/ünsüz yinelemeleri, yarım uyak, yansımali sesler gibi “sesbilimsel önceleme” lere yer verilmiştir. Destanlardaki sözcüklerde geçen ünlülerin, Arapça ve Farsça sözcükler dışında, kalınlık-incelik uyumuna uyduğu görülmektedir: *altundağı, bağlananda, gelimli, komağum, kaytabanda, koca, menüm, şişligüm vb.* Kullanılan tüm sözcükler arasında, Arapça ve Farça sözcük sayısı 559, Türkçe sözcük sayısı ise 2.162 olarak saptanmıştır (Öztelli 1975: 204).

Kalın ünlülerle ince ünlülerin belirli bir kullanım sistematiği saptanamasa da, ünlü uyumundan dolayı bir ezgisel söyleyişin bulunduğunu görmekteyiz. Bu, kalın ve ince ünlülü sözcüklerin ardarda kullanımıyla gerçekleşmiştir:

Topuğunda sarmaşanda kara saçlum
Kurılı yaya benzer çatma kaşlum
Koşa badem sığmayan tar ağızlum
Güz almasına beñzer al yanaklum (BH, 79-2)

/t/ ünsüzü ile yapılan yarım uyak kullanımı ifadeye ezgili söyleyiş özelliği kazandırmıştır. Ayrıca bu örnekte /m/ ve /n/ ünsüzlerinin koşt yinelenmesi de dikkat çekmektedir:

Boynı uzun bidevi atlar senüñ gider
Menüm-de içinde binidüm var
Komağum yok kırk namerde

Kaytabanda kızıl deve senüñ gider
Menüm de içinde yükletüm var (BH, 93, 94-10)

/k/ , ünsüz ile bir yarım uyak örneği ve /n/ ünsüzünün bölüm boyunca yinelenmesi sonucu oluşan ses ahengi ile ilgili bir örnek:

And içmişem kısır kısrağa bindüğüm yok
Biniübeni kazavata varduğum yok
Öküüz ardında sarvanlar saña bakar
Buldur buldur gözleriniñ yaşı akar
Sen anlaruñ yanına vargil
Muraduñı anlar virür bellü bilgil
Senüñ-ile menüm işüm yok
Ere varan kız kalka
Kol saluban oynaya
Men kopuz çalam. (BB, 146-18)

Yansımali ses öncellemelerine de yer verildiği saptanmıştır:

Karanku ahşam olanda vaf vaf üren
Acı ayran tökilende çap çap içen (köpek) (SK, 102-6)

İt gibi güv güv eden çerkez hırslu
Küçük toñuz şölenlü (SKTO, 238-6)

Destanlarda ünlülerin kullanım sıklığına göre sıralaması “a”, “i”, “e”, “o”, “u”, “ü”, “ö”, “ı” biçimindedir; ayrıca “k”, “s”, “t”, “b”, “d”, “g”, “y” ünsüzleri, diğer ünsüzlere göre daha yaygın ve öncelenerek kullanılmıştır¹. Ancak manzumelerde geçen tüm örnekleri bu makale kapsamında incelemek mümkün değildir. Örnekleri tek tek ve ayrıntılı olarak incelemek amacıyla destanlarda ses öncellemeleri konusunda ayrı bir çalışma yapılabilir.

Biçimbilimsel öncellemelerde, biçimbirimlerin dağılımları ve metin içinde kullanımları temel alınır. Niteleme öbekleri, bağlaçlar da işlevlerine göre göz önünde bulundurulur. Destanlarda, bağımlı biçimbirimlerden “-an /-en” ortaç ekleri eyleme dayalı nitelik sıralamalarında, “-anda /-ende”, “-dukda /dükde” ulaç ekleri zaman odaklayımı için, “-madan /-meden”, “-ınçal/-inçe” ulaçları ise eylemin yapılış biçimi ve nedeni vurgulamak amacıyla öncelenmiştir. “-ayın /-eyin”, “-gıl/-gil, -sun/-sün” emir ekleri, olayların düğüm ve kahramanların çaresizliklerinin yoğunlaştığı ve yönlendirilmeleri gerektiği kısımlarda, iyelik ekleri (yaygın olarak 1’inci ve 2’nci tekil kişi), kahramanların karşılıklı konuşmalarında sitem ve yönlendirme söz konusu olduğunda, görülen ve öğrenilen geçmiş zaman ekleri (-dı /-di, -muş /-miş) öykülemelerde öncelenen biçimbirimlerdir.

Destanlarda geçen çekimli eylemlerden görülen geçmiş zaman çekiminin kullanım sıklığını 501, öğrenilen geçmiş zamanın çekiminin 95, şimdiki zaman çekiminin ise 76 olarak saptadık. Şimdiki zaman çekimi için “-yor” eki henüz kullanılmamakta, geniş zaman eki “-r, -ar/-er, -ur/-ür” aynı zamanda şimdiki zaman

¹ Cahit Öztelli’nin (1975: 203-207) makalesinde seslerin kullanım sıklığı ile ilgili daha detaylı bilgiler yer almaktadır.

çekimi eki görevini de yüklenmektedir². Joubert' e göre destan geçmiş zaman, lirizm ise şimdiki zaman ile yazılır (Joubert 1993: 78). Bu ölçütü dikkate aldığımızda, eylem zaman çekimlerinin kullanım sıklığına ve öncelenişine göre metinlerde destansı ve öykülemeye dayalı anlatımın lirik söyleyimlerle pekiştirildiği sonucunu çıkarabiliriz.

Bağımsız biçimbirm öncelemelerinde “maña /saña”, “menüm/senüñ” koşutlukları dikkat çeker. Bu adılar, kaharamanlar arası karşılıklı dertleşme, karşılaştırma ya da hesap sorma bağlamında öncelenmiştir.

Sözdizimsel öncelemeler çalışmamızın “sözdizimi” bölümünde dönüşüme uğramış cümlelerin incelemesinde örneklendirilmiştir. Devrikleşmiş bu cümlelerde kimi örneklerde çekirdek cümle dizimindeki cümleye yakın anlamlar yüklenirken kimi devrik cümlelerde bazı sözcük vurgulamaların, deyişsel söyleyişlerin ön plana çıktığı saptanmıştır.

Anlam öncelemelerinde, benzetimlerde “benzeyen” ve “benzetilen” in karşılaştırma anlamı yüklendiğini ve her ikisinin de eşit olarak öncelendiğini görmekteyiz. Ancak anlam vurgusunu sağlayan “benzetilen” ögesidir:

Depe gibi et yığdım, göl gibi kımız sağdurdum (BH, 86-6)

Kaza beñzer kızumuñ gelinümüñ çiçeği oğul (SK, 106-11)

Güz alması gibi al yanakların yırtar gördüm Bamsı (BB, 134-6)

Aslan gibi turuşuñdan; ... Ağam Beyrege beñzedirem ozan seni (BB, 142-14)

Oğrılayın can alduğun tuymaz idüm (DD, 179-3)

Eğretilen öncelenen “benzetilen” ögesidir ve vurgu da bu öge üzerindedir:

Kara kıyma gözlerüñ uyhu almış açgıl ahı (BH, 88-7)

Gözeller serveri saru tonlu Selcen Hatunı alsam. (KT, 187-3)

Big yigit; Öginür-ise er öginsün aslandur (KT, 197-17)

Aşağıdaki örneklerde öncelenen benzetilen ögesine iylik eki getirilmesi eğretilen anlamını güçlendirmiştir:

İlakırdı söyleme mere itüm kafir (SK, 98-2)

Görür gözüm aydını oğul; tutar bilüm kuvveti oğul (BB, 151-27)

Kişileştirmede, benzetilen ile benzeyen arasındaki ilgi, insandan-doğaya aktarım yapılarak kurulmaktadır. Bu anlamda benzetilen “insana has” özelliklerden oluşur ve öncelenen öge durumundadır:

Göksi güzel kaba tağlara gün değende (BH, 78-1)

Kazılık Tağınuñ günahı/suçı yokdur (BH, 90-8)

² Geniş zaman ve şimdiki zaman eklerinin kullanım özellikleri hakkında daha detaylı bilgiler için bkz. (Ergin1991).

Karşu yatan kara kara tağlar karıyupdur otu bitmez (SK, 111-7)

'Arş tanığ olsun kürsi tanığ olsun; Yir tanığ olsun gök tanığ olsun
(DD, 183-11)

Canavarlar serveri kağan aslan kıran (KT, 190-6)

Ayrıca kahramanların dağ, su, köpek gibi konuşma kabiliyeti olmayan hayvan, cansız ya da doğa üstü varlıklara yönelik yaptığı konuşmalar da kişileştirmenin farklı bir yansıması olarak düşünülebilir. Bu konuşmalar destanlara masalsı söyleyiş ve olağan üstülük özellikleri kazandırmıştır:

Ağaç ağaç dir isem saña erilenme ağaç
Mekke ile Medineniün kapusi ağaç
Musa Kelimüñ 'asası ağaç (SK, 109-3)

Destanlarda “kapsamlayış” türündeki benzetimlere yer verilmiştir. Birkaç dize boyunca benzetilen öğeler öncelenecek sırlanamış sonda benzeyen öğeye yer verilmiştir:

Karanku ahşam olanda vaf vaf üren
Acı ayran tökilende çap çap içen
Gice gelen hırsuzları korkudan
Korkuduban şamatası-y-ile ürküden
Ordumuñ haberin bilür-misin digil baña
Kara başum sağığında eyülükler idem köpek saña (SK, 102-6)

Betimlenen öge (benzeyen), “han”ın eşi olduğunda ad belirtilmemekte; ancak okur özne gönderimi ve metnin bütününe göz önünde bulundurarak anlam çıkarımı yapmaktadır:

Berü gelgil başum bahtı ivüm tahtı
İvden çıkup yortıyanda selvi boylum
Topuğunda sarmaşanda kara saçlum
Kurılı yaya benzer çatma kaşlum
Koşa badem sığmayan tar ağızlum
Güz almasına beñzer al yanaklum
Kavunum viregüm düvlegüm
Görür misin neler oldı (BH, 79-2)

“Ölü eğretileme” olarak da adlandırılan düz değişmecelerde benzetilen ile benzeyen arasında yapısal (parça-bütün ilişkisi) ve anlamsal bağ kalıplaşmıştır. Bu söz sanatlarında benzeyenin yerine geçen ve öncelenecek bir benzetilen kullanılmaktadır. Düz değişmeceler, destanlarda, bazı somut olay olguları somutlaştırma için kullanılan araç söz niteliğini taşırlar:

Kara başum (bedenim)sağığında eyülükler idem köpek saña (SK, 102-6)

Vay al duvağım(sevgi) iyesi; Vay alnum(huzur) başum (sağlık, varlık)umudu; Han Beyrek (BB, 132-4)

Kalmış yiğit arhası (desteği, gücü) (BB, 145-17)

Depeçe böyümişsin tarıça beynüñ(aklın) yok (UB, 156-4)

Üzengüye dirmeyen dizüñ ölmüş (mahvolmuş)
Han kızı halaluñı tanımayan gözüñ ölmüş (mahvolmuş) (UB, 174-27)

*Ol bigler ağ çıkarup(sevinçliyken) kara geydiler(üzüldüler) seniñ-
 için Bamsı* (BB, 134-6)

d) Sapma

Sapma, gerek sözcüklerin ses ve biçim özelliklerinde, gerek dilin sözdizimi açısından niteliklerinde bilinçli olarak değişikliklere gitme, dilde bulunmayan yeni sözcük ve anlatım biçimlerini kullanma eğilimini içerir (Aksan 1995: 166). Destanlarda, ses ve biçim bakımından devrin özelliklerine uygun kullanım vardır; kural dışı kullanımlara rastlanmamıştır. Sözdiziminde ise, devrikleşme ve eksilteli yapılar dışında bilinçli değişikliklere gidilmemiştir. Anlamsal sapmalara ise söz sanatları niteliğinde rastlanmaktadır. Örneğin “dağ, su, köpek vb.” varlıklara yönelik konuşmalar alışılmadık bir bağdaştırma; bu da kişileştirme sanatının bir yansıması niteliğindedir. Aşağıdaki örnekte “dağların, ırmakların” “yaşlanmasından” söz edilmektedir. Bu örneği de “insandan/canlıdan-doğaya/cansıza” aktarım, kişileştirme olarak düşünebiliriz:

Karşu yatan karlu kara taşlar kariyupdur onu bitmez
Kanlı kanlu ırmakları kariyupdur kulun virmez (SK, 111-17)

Aşağıdaki örnekte ise “kanatlarımı kır-” sözüne “gücünü yok etmek” anlamı yüklenmiş, doğadan-insana aktarımla bir düz değişmece yapılmıştır:

Kölgelüçe kaba ağacum kesen Kazan
Pıçak alup kanatlarım kıran Kazan (UB, 174-27)

Aşağıda geçen “diz öl-”, “göz öl-” söz öbekleri ise düz değişmece ile “yok olmak” anlamında bütün-parça ilişkisi kurularak aktarılmıştır:

Üzengüye dirmeyen dizüñ ölmüş
Han kızı halaluñı tanımayan gözüñ ölmüş
Buñalmışsın saña nolmuş
Çal kılıcuñ yetdüm Kazan (UB, 173, 174-27)

Aşağıdaki örnekte ise “göz” e “muhannet, namertlik” lik nitelikleri yüklenmiştir; burada da parça-bütün ilişkisine dayalı bir düz değişmece vardır

Heybetinden şol gözüm yaşardı
Hey gözüm namerd gözüm muhannet gözüm
Bir yılandan ne var ki korhduñ didüm (SKTO, 236, 237-2)

Aşağıdaki örnekte ise, ifadeye çabukluk anlamı kazandırmak için doğadan insana aktarım uygulanmıştır:

Toğan kuş oluban uçayın-mı
Sakaluñ-ile boğazuñdan tutayın-mı (KT, 196-14)

e) Sözdizimi

Şiir dilini kullanmalık dilden ayıran en önemli fark, nesnelere, davranışları, düşünceleri ve duyguları taze bir bakış açısıyla yeniden görmemizi sağlamasıdır

(Moran 1994: 162). Bu yeniden görmeyi sağlamanın yollarından biri, kullanılmakla birlikte sözdizimlerinden farklı yapı ve dizimlere yer vermektir. Destanlarda, bu farklı yapı ve dizimler devrik cümle ve eksilteli cümlele kullanımı olarak saptanmıştır.

Öznlü, devrik cümle yapılarını “*dönüşümler*” terimiyle karşılayarak şiir dizelerinin yüzey yapılarındaki sözdizimsel değişmelerin derin yapılarına inilmeksizin gözlenebileceğini belirtmektedir. Türkçe'nin çekirdek cümle yapısı olan “*özne+nesne+yüklem*” dizimini esas alarak dönüşüm türlerini sınıflandırmaktadır (Öznlü 1997: 67).

Destanlardaki sözdizimi dönüşüm türleri şunlardır: 1) Eylem öncelemesi, 2) Özne geciktirmesi, 3) Nesne öncelemesi 4) Nesne geciktirmesi, 5) Tümleç (zarf ve dolaylı tümleç) öncelemesi 6) Tümleç (zarf ve dolaylı tümleç) geciktirmesi. Kimi örneklerde bu türlerden ikisi aynı cümlede görülmektedir. Kullanım sıklığı bakımından ilk sıralarda yer alan özne ve tümleç geciktirme/öncelemeleridir³. Çekirdek cümle yapısından farklı olan devrik cümlelerde vurgu, yeri değiştirilen öge üzerindedir. Bunu dikkate aldığımızda eylemden çok eylemin kim tarafından (özne), nasıl, nerede, nereden, nereye doğru vb. (tümleç) yapıldığı ile ilgili vurgulamalara önem verildiği çıkarımını yapmak mümkündür. Dönüşümler destanlara, ezgisel söyleyiş özelliği katmıştır. Dönüşümlerde halk edebiyatının doğal ve vurgulu anlatım biçimleri dikkat çeker.

Destanlarda geçen tüm örnekleri burada aktarmak mümkün olmadığı için, aşağıda en karektistik dönüşüm örneklerine yer verildi:

1) Eylem öncelemesi:

Çıksun benüm görür gözüm (BH, 87-6)

Düredi menüm canum cuşa geldi (DD, 178-1)

Gel berü mere kafır döğişelüm (SKTO, 241-9)

Eylem-Tümleç-Eylem öncelemesi

Savaşmagıl kayıda döngil baba girü (UB, 170-22)

2) Özne geciktirmesi:

Berü gelgil başum bahtı ivüm tahtı... (BH, 79-2)

Altmış tutam gönderüni ne ögersin murdar kafır (SK, 98-2)

Ünüüm añla sözüüm diñle argış (BB, 133-5)

Ünüüm anla menüm sözüüm dinle ağam Kazan (UB, 154-1)

Canum alma 'Azra'il meded (DD, 179-3)

Ne söylersin ne aydursın canum baba (KT, 187-2)

³ eylem öncelemesi 7; özne geciktirmesi 37; nesne öncelemesi 8; nesne geciktirmesi: 16; tümleç öncelemesi 26; tümleç geciktirmesi 32 kez kullanılmıştır.

Yeñi bayırũ kurdına beñzer-idi yigitlerũm (Y, 202-2)

Kimse bilmez niçesin görklü Tañrı (BOE, 224-11)

3) Nesne Öncelemesi:

Ağ südini anam maña halal eylesün (UB, 170-22)

Kırañ yirde tikilmiş otahlarũ; *O zalım yıkdurdt ola kardaş* (T, 210-2)

Tümleç-nesne öncelemesi:

Yiñüm-ile alnum kanın ben sileyin (SK, 98-2)

Gafillüçe senũñ başũñ men keseyin-mi (KT, 196-14)

Sıfat öbeği olan nesnenin sıfat ve isim ögeleri arasında özne ve tümleç bulunmaktadır:

Senden yigrek Kadir bize oğul virmez (UB, 172-25)

4) Nesne Geciktirmesi:

Üç gündür yoldan geldüm toyurun meni (BB, 140-12)

Nirede bildũñ benũm tutsak olduğum (UB, 170-21)

Kimse bilmez niçesin (DD,180-4)

Ala yılan sökemez ormanını (KT, 187-2)

Eyle kim men çekerem göz buñını (T, 213-5)

Aynı nesnenin adlı önceleme ve adı geciktirme ile kullanımıyla, yinelemeden doğan bir vurgulu anlam dikkat çekmektedir. Sondaki “gözel yurdum” sıfat öbeği seslenim amaçlı kullanılmıştır:

Seni yağı nireden darımış güzel yurdum (SK, 100-3)

Nesne geciktirmelerinde aynı nesneye karşılık gelen ad ve adılın bir arada kullanımına rastlanır. Ad yine seslenim amaçlı kullanılmıştır:

Ağam Beyrege beñzedürem ozan seni (BB, 142-14)

Özne-Nesne Geciktirmesi:

Sevindürdũñ yirindürme ozan meni (BB, 142-14)

‘Avratuñdan-mı öğrendũñ sen bu işi kavat (BÖ, 248-3)

Tümleç- Özne Geciktirmesi:

Sen ere varursın altun yüzük menümdür vir maña kız (BB, 148-22)

5) Tümleç Öncelemesi

Kalkubanı yirümden men turayım (SK, 98-2)

Koñur atuñ biline men bineyim (SK, 98-2)

Sarımsak otın yimedim Kazan içüm göyinür (UB, 164-14)

Sen gideli ağlamağum gökde iken yire indi (UB, 170-23)

Kara kara tağlardan haber aşı (KT,191-8)

Gafillüçe görklü başuñ keser (KT,192-8)

Karşuña ala kaz geldi şahiniñ atmaz-mısın (KT,192-8)

Öginmek-ile 'avrat er olmaz (KT,196-15)

Adı bellü bigler-ile sen yortmaduñ (Y, 203-3)

Men Kazança olmayasın Basat (T, 211-3)

Oğuzı görür-iken seni ömegüm yok (SKTO, 239-6)

Tümleç-Nesne Öncelemesi:

Yiñüm-ile alnum kanın ben sileyin (SK, 98-2)

Anuñ-içün ol kal'ayı sen alımaduñ (Y, 203-3)

6) Tümleç geciktirmesi:

Han kızı sebebi nedür diğil maña (BH, 80-3)

Savaşmadın uruşmadın alı vireyim döngil girü (BH, 93-9)

Mere kız ne ağlarsın ne buzlarsın ağa diyü (BB, 139-9)

Argap argap kara tağuñ yihılmış-idi yüceldi ahır (BB, 139-9)

Bidevi atum saklar-idüm bu gün için (UB, 158-7)

Mere beg yigitler haber maña Yaradanuñ 'ışkına (Y, 205-6)

Bazı tümleç geciktirmelerinde vurgu sağlamak için ad ve bu ada gönderme yapan adıl birlikte kullanılmıştır:

Kara başum kurban olsun argış saña (BB, 133-5)

Menüm başum kurban olsun canum oğul senüñ-içün (UB, 170-23)

Özne ve tümleç geciktirmesi:

Kanda gitudüñ beni yaluñuz koyup canum yigit (BB, 131-3)

Seslenme ögelerine cümlelerin baş, son ya da ortasında yer verilmiştir.

Tañrı maña yol virdi gider oldum mere kafır (BB, 137-8)

... *Düpde oturan has bigler*; Kutlu olsun devletüñüz (BB, 145-17)

Arkıç kırdı döndürdügüm mere kafır senüñ babañ (SKTO, 237, 238-4)

Türkçe cümle yapısında özne belirlenimi, 1) Ad ya da adlar belirtilerek, 2) Adıllarla ada ya da adlara gönderim yapılarak, 3) Yükleme kişi eki getirilerek. Bunlardan 3'üncüsü özne eksiltili cümlelerdir. Destanlarda, özne durumundaki ad ya da adların ifade edildiği örnekler azdır ve bunlara pek çok örnekte vurgu amacıyla yer verilir. Bu vurgulamalar ise özne geciktirmesi biçimindeki dönüşümlerle veya sesle-

nimle sağlanmıştı. Özne gönderimi daha çok kişi ekleriyle yapılmıştır:

*Yidi kız kardaşuñ yidi yol ayırında ağlar (men)gördüm Bamsı
Güz alması gibi al yañakların yırtar (men)gördüm Bamsı (BB, 134-6)*

*Mere kavat ağ sakallu babamı ağlatmışsın
Karıçuk ağ pürçeklü anamı (sen)buzlatmışsın
Karındaşum Kıyanı (sen) öldürmişsin (T, 214-8)*

Cümlelerin eylem eksiltili kullanımına da rastlanmaktadır. Bu kullanım ile, cümledeki eylem vurgulanmaktadır:

*Ağız dilen birkaç kelime haber (söyle) maña
Kara başum kurban olsun ağam sana (UB, 159-7)*

*Saru tonlu Selcen Hatun köşkten bakar
Kime baksa 'işk-ile oda yakar
Saru tonlu kız 'ışkına bir hu (diyelim) (KT, 192-10)*

Kimi betimlemeler sadece ulaç yapılarından oluşur, bu kullanımlarda çekimli eylem bulunmaz. Bunlar zaman betimleyici ulaç yan cümlecikleridir. Bu betimlemeler olaya geçişi sağlayan giriş bölümlerdir:

*Salkum salkum tañ yilleri esdüğinde
Sakallu bozaç turgay sayradukda
Sakalı uzun tat eri bañladukda (BH, 78-1)*

Ad öbeklerinin tekrarını gerektiren kimi durumlarda tamlanan eksiltisi olduğu saptanmıştır; vurgu eksilti durumunda olan “tamlanan” üzerindedir. Bu tür kullanımlar anlam belirlemede bağlamı göz önünde bulundurma gereğini doğurmakta, eksiltiden doğan boşluğu okuyucunun doldurması gerekmektedir:

Boynu uzun bidevi atlar gider-ise menüm (atlarım) gider (BH, 92, 93-9)

f) Yineleme

Destanlar “sebilgisel yinelemeler” bakımından incelendiğinde, yansımali ses kullanımları dışında, ses-anlam arasında sistematik bir çağrışım bağı kuramadık. Ancak öncelemeler kısmında sık kullanılan sesleri belirleyebildik. Ses yinelemeleri, yarım uyak türünde yaygın olarak kullanılmıştır. Buna ait örnekler “öncelemeler” başlığı altında açıklanmıştır.

“Biçimbirimsel yinelemeler” den “da” bağlacı metinde belirli koşutlukta yinelenmiştir. Bu bağlaç daha çok iyelik ekli “men/sen” adlarına getirilmiştir ve bu adlarla ilgili sahiplik vurgusunu sağlamaktadır:

*Boynu uzun bidevi atlar gider-ise menüm gider
Senüñ-de içinde binidiñ var-ise yigit digil maña
Savaşmadın uruşmadın altı vireyim döngil girü
Ağayıldan tümen koyun gider-ise menüm gider
Senüñ-de içinde şişligüñ var ise digil maña (BH, 92-9)*

...

Baba oğul kazanur ad için

DEDE KORKUT DESTANLARI'NDA MANZUM KISIMLARIN ŞİİRSEL ÖZELLİKLERİ

Oğul-da kılıç kuşanur baba gayret-y-içün
Menüm de başum kurban olsun seniñ-içün (UB, 160-9)

Adların önemini vurgulayan “ile” iki dizede bağlaç olarak ve belirli bir koşutlukta yinelenmiştir:

Zülfikaruñ kını-y-ile kabzası ağaç
Şah Hasan-ile Hüseynüñ bişigi ağaç (SK, 109-13)

“Ya...ya” bağlaçları zıt koşutluklar sağlamak amacıyla yinelenmiştir:

Ya varam ya varmayam
Ya gelem ya gelmeyem
Ya kara buğranuñ göksi altında kalam
Ya buğranuñ buynuzında ilişem
Ya kağan aslanuñ kıynağında didilem
Ya varam ya varmayam
Ya gelem ya gelmeyem (KT, 187-2)

Ardarda gelen cümlelerin başındaki sözcük ya da sözcük öbeklerinin yinelenmesi olan “önyineleme” destanlarda sıklıkla kullanılmıştır:

Anlar dahu bu dünyaya geldi geçdi
Karvan kibi kondı köçdi
Anları dahu ecel aldı yir gizledi (BH, 93, 94-11)

Başundağı tuğulğanı ne ögersin meré kafir
Başumdağı borkümçe gelmez maña (SK, 98-2)

Ardarda gelen cümlelerin sonundaki sözcük ya da sözcük öbeklerinin yinelemesine (*artyineleme*) çok sık rastlanmaktadır:

Kavum kabile menüm kuma yurdum
Kulan-ile sığın geyige koñşı yurdum
Seni yağı nireden darımış gözel yurdum
Ağ ban ivler dikilende yurdu kalmış
Karıçuk anam oluranda yiri kalmış
Oğlum Uruz oh atanda puta kalmış
Oğuz bigleri at çapanda meydan kalmış
Kara mudbak dikilende ocak kalmış (SK, 100-3)

Cümle ya da manzumenin başlarındaki sözcük ya da sözcük öbeklerinin manzume ya da cümle sonunda yinelenmesi olan “zıt koşut yineleme” örnekleri şunlardır:

Oğul oğul ay oğul
Tokuz ay tar karnumda getürdügüm oğul
On ay diyende dünyaya getürdügüm oğul
Tolması altun bişikde beledügüm oğul (SK, 106-11)

Ağaç ağaç dir isem saña erilenme ağaç
Mekke ile Medinenüñ kapısı ağaç (SK, 109-13)

Bir cümlede sonda gelen sözcüğün başta yinelenmesi olan “kivrımlı” yineleme örnekleri vardır. Sözcüğün farklı çekim ekleri almış biçimi ile yinelemelerin yaygın

kullanım alanı vardır:

*Kara polat öz kılıcum saklar-idüm bu gün için
Günü geldi (UB, 158-7)*

*Menüm başum kurban olsun canum oğul seniñ-içün
Sen gideli ağlamağum gökde iken yire indi (UB, 170-23)*

*Senden yigrek Kadir bize oğul virmez
Virse dahı seniñ yiriñ tuta bilmez (UB, 171-25)*

Yineleme türlerinden biri olan “*tırmanma*” aynı anlam alanında yer alan sözcük ya da sözcük öbeklerini sıralayarak veya derecelendirerek uygulanmıştır:

*Mere kavat ağ sakallu babamı ağlatmışsın
Karıçuk ağ pürçeklü anamı buzlatmışsın
Karındaşum Kıyanı öldürmüşsın
Ağça yüzlü yingemi tul eylemişsın
Ala gözlü bebeklerin öksüz komışsın
Kor-miyam seni (T, 214-8)*

*Yigidüm men saña bir yıl bakam
Bir yılda gelmez-iseñ iki yıl bakam
İki yılda gelmez-iseñ üç dört yıl bakam
Dört yılda gelmez-iseñ biş yıl altı yıl bakam
Altı yol ayırına çadır dikem (UKOS, 228-5)*

*Ol tağlarımızda bağlarımız olur
Ol bağlarıñ kara salkumlu üzümü olur
Ol üzümü sıkarlar al şarabı olur
Ol şarabdan içen esrük olur
Şarablu-y-idüm tuymadum (DD, 179-3)*

Zıt dilbilgisel öğeleri ard arda gelen cümlelerde kullanma esasına dayalı olan “*zıt yapıtlı yinelemeler*” sözcüklerin zıt anlamlı yapılar oluşturan eklerle çekimlenmesiyle oluşturulmuştur:

*Anda dahı erem bigem diyü öginmedüm
Öginen erenleri hoş görmedüm (SKTO, 236-2)*

*Andan öldürür-iseñ mere kafir öldür meni
Öldürmez-iseñ Kadir kor-ise öldüreyim kafir seni (SKTO, 239-6)*

*Akar seniñ sularuñ Kazılık Tağı
Akar iken akmaz olsun (BH, 88-7)*

Bir bakıma zıt anlamlı sözcüklerin yinelendiği tez-karşı tez esasına dayalı “*çaprazlama*” tipi yinelemeler, “karşıtlık” sanatına da bir örnek oluşturur:

*Kazılık Tağınuñ suçu yokdur
Kaçar geyiklerine kargamağıl
Kazılık Tağınuñ günahı yokdur
Arslan-ile kaplanına kargamağıl*

DEDE KORKUT DESTANLARI'NDA MANZUM KISIMLARIN ŞİİRSEL ÖZELLİKLERİ

*Kazılık Tağınuñ suçı yokdur
Kargar-isen babama karga
Bu suç bu günah babamdandır (BH, 89, 90-8)*

Aynı kökten türemiş sözcüklerin tekrarıyla yapılan “çok ekli yineleme” örneklerine olumlu/olumsuz çekimli eylem ve ortaç yapılarında rastlanmaktadır.:

*Hey ana 'arabi atlar olan yirde
Bir kulunu olmaz-mı olur
Kızıl develer olan yirde
Bir köşegi olmaz-mı olur
Sen sağ ol kadın ana babam sağ olsun
Bir menüm gibi oğul bulunaz-mı olur (SK, 108-12)*

*Menüm görür gözlerüm görmez oldı
Tutar menüm ellerüm tutmaz oldı (DD, 178-1)*

Aynı eylemin hem eylem çekimi hem de isim kullanımına yer verilmiştir:

*Karşu yatan kara karlu tağlardan aşar olsa
Allah Ta'ala seniñ oğluña aştur virsiün
Kanlu kanlu sulardan kiçer olsa kiçüt virsiün (BB, 121-1)*

*Şölenüñde kırduğuñ koyunuñ
O zalim kurdurdu ola kardaş (T, 210-2)*

Aşağıdaki örnek aynı kökten türetilmiş isim ve ortaç bir arada kullanılmıştır:

*Sovuk sovuk sularını sorar olsañ
Ağam Beyregün içidi-y-idi
Ağam Beyrek gideli içerüm yok (BB, 139-10)*

Aşağıda, “bin-” eylem kökünün ortaç ve ulaç kullanımlarının yinelenildiği görülmektedir:

*And içeyim bu kez boğaz kısrağa bindüğüm yok
Binübeni kazavata varduğum yok (BB, 147-19)*

Aynı eylem kökünün farklı çekimleri kullanılmıştır:

*Alur-isen ikimizüñ canın bile algıl
Kor-isen ikimizüñ canın bile kogıl (DD, 184-12)*

*Big yigit
Öginür-ise er öginsün aslandur
Öginmeklik 'avratlara bühtandır
Öginmek-ile 'avrat er olmaz (KT, 197-17)*

Av avlayup kuş kuşlayup gezer-iken (BOE, 220-5)

Aynı sözcüğün bağlaçla ya da bağlaçsız tekrarı olan “ikizlemeler”e rastlanmaktadır. Aşağıdaki örneklerde ikizleme ile, niteleme anlamı güçlendirilmiştir:

Kuru kuru çaylara su saldum (BH, 86-6)

Çağnam çağnam kayalardan çıkan su (SK, 100-3)
Tavla tavla bağlananda atuma yazuh (SK, 109-14)
Kanlı kanlu suların kiçer olsa kiçüt virsün (BB, 121-1)
Döne döne savaşayın döne döne çekişeyin (UB, 159-8)
Biserek biserek develerüñ katarından
O zalım ayırdı ola kardaş (T, 210-2)

Seslenmelerde ikizlemeler yaygın olarak kullanılmıştır:

Oğul oğul ay oğul (SK, 106-11)
Ağaç ağaç dir isem saña erilenme ağaç (SK, 109-13)
Oğul oğul diyü buzlayayın-mı (UB, 166-17)

Nesnelerin vurgulamasına yapmak için de ikizlemelerden yararlanılmıştır:

Gözüm gözüm yaluñuz gözüm (T, 213-5)
Gözüm gözüm ay gözüm yaluñuz gözüm (T, 215-10)

Bağlaçlı tekrarlara da rastlanmaktadır:

Elbetde ve elbetde Kazan Big maña yetişsün didi digil (BOE, 220-6)

Bir bölümde belli dize sonlarındaki sözcüklerin başka bir bölümde aynı yerden yinelenmesiyle yapılan “koşut yineleme” örnekleri vardır ve vurgu tekrarlanan sözcükler üzerindedir:

Akarlıda sularına kargamağil
Kazılık Tağınuñ günahı yokdur
Biterlide otlarına kargamağil
Kazılık Tağınuñ suçu yokdur
Kaçar geyiklerine kargamağil
Kazılık Tağınuñ günahı yokdur
Arslan-ile kaplanına kargamağil
Kazılık Tağınuñ suçu yokdur (BH, 89-8)

Karşu yatan kara tağum yıkılıpdur
Ozan senüñ haberüñ yok
Kölgelüçe kaba ağacum kesilüpdür
Ozan senüñ haberüñ yok
Dünyelikde bir kardaşum alınupdur
Ozan senüñ haberüñ yok (BB, 141-13)

Karşu yatan kara tağdan
Bir oğul uçurduñ-ise digil maña
Külünk-ile yıkdurayım
Kamın akan yügrük sudan
Bir oğul uçurduñ-ise digil maña (UB, 165-16)

Destanlarda aynı yapıya ya da çekim ekinin başka sözcüklerle kullanımıyla oluşan “ek yinelemesi” nin çok yaygın kullanımı vardır; bu tip yinelemelere daha çok dize sonlarında yer verilmiştir:

*Baş kesüpdür kan döküpdür çuldi alıpdur ad kazanıpdur
Solum ala bakduğumda tayım Aruzı gördüm
Baş kesüpdür kan döküpdür çuldi alıpdur ad kazanıpdur
Karşum ala bakduğumda seni gördüm
On altı yaşladıñ
Bir gün ola düşem ölem sen kalasın
Yay çekmediñ oh atmadıñ baş kesmediñ kan dökmediñ
Kanlu Oğuz içinde çuldi almadıñ (UB, 156-3)*

“Sözdizimsel” ya da “metinsel” yinelemeler olarak tanımlanan, bazı dizeler ya da bölümlerin yinelemeleri vardır. Aşağıdaki bölüm, KT Destanı’nda üç defa yinelenmiştir.

*Saru tonlu Selcen Hatun köşkten bakar
Kime baksa ‘ışk-ile oda yakar
Saru tonlu kız ‘ışkına bir hu (KT, 191, 192-8)*

“Anlambilimsel” yinelemelerde, tez-karşı tez esasına dayalı sözcük kullanımına rastlanır; bu yinelemeler aynı zamanda zıt anlamlı sözcüklerin bir arada kullanımı olan karşıtlık olarak değerlendirilebilir:

*A big baba
Deveçe böyümişsin köşekçe ‘akluñ yok
Depeçe böyümişsin tariça beynüñ yok (UB, 156-4)*

g) Koşutluk

Destanlarda, koşutluk, daha çok olay, doğa, kahraman betimlemelerinde aynı kavram alanına giren sözcüklerin ard arda kullanımıyla oluşturulmuştur. Aynı zamanda yineleme türleri de koşutluğu sağlayan önemli biçim öğeleri olarak değerlendirilebilir. Özünlü, koşutluk ile yinelemelerin birbirine yol açan öğeler olarak düşünülebileceğini belirtmektedir (Özünlü 1997: 147). Aynı kavram alanına giren sözcüklerin belirli koşutlukta kullanımıyla, anlamsal bir bütünlük sağlanmıştır.

Destanlarda aynı kavram alanında yer alan sözcüklerin ard arda kullanımıyla oluşturulan bir betimlemede geçen anlamsal koşutluk örneği şöyledir:

*Açuk açuk meydana beñzer senüñ alınçuğüñ
İki şeb çırağa beñzer senüñ gözçügezüñ
İbrişime beñzer senüñ yiliçüğüñ
İki koşa kardaşa beñzer senüñ kulaçuğüñ
Eri muradına yetürür senüñ arhaçuğüñ
At dimezem saña kartaş direm kartaşumdan yig
Başuma iş geldi yoldaş direm yoldaşumdan yig (BB, 136-7)*

En dikkat çekici koşutluklardan biri de yine aynı kavram alanında yer alan “men /sen” adlarının değişik çekimlerde veya edatlarla, koşut kullanımlarıdır. Burada “... ise menüm gider”, “senüñ de içinde.... var ise” koşutluklarıyla karşılaştırma anlamı sağlanmıştır:

*Boynu uzun bidevi atlar gider-ise menüm gider
Senüñ-de içinde binidüñ var-ise yigit digil maña
Savaşmadın uruşmadın alı vireyim döngil girü*

*Ağayıldan tümen koyun gider-ise menüm gider
Senüñ-de içinde şişligüñ var ise digil maña
Savaşmadın uruşmadın alı vireyim döngil girü* (BH, 92, 93-9)

Aşağıdaki örnekte “...virgil bu oğlana”, “...olsun hünerlidür/erdemlüdür” sözcük yinelemeleri ile kullanılan değişkenler “erdem/hüner” ile ilgili bir dizi nitelik ve bunlara karşılık sahip olunması gerekenler, sözdizimsel koşutlukla dile getirilmiştir:

*Hey Dirse Han biglik virgil bu oğlana
Taht virgil erdemlüdür
Boynu uzun bidevi at virgil bu oğlana
Biner olsun hünerlüdür
Ağayıldan tümen koyun virgil bu oğlana
Şişlik olsun erdemlüdür
Kaytabandan kızıl deve virgil bu oğlana
Yüklet olsun hünerlüdür
Altun başlu ban iv virgil bu oğlana
Kölge olsun erdemlüdür
Çigni kuşlu cübbe ton virgil bu oğlana
Geyer olsun hünerlüdür* (BH, 83-4)

Dede Korkut Destanları ile ilgili saptanan özellikleri değerlendirdiğimizde, söyleyiş bakımından halk edebiyatının hemen hemen tüm özelliklerine yer verildiğini söylemek mümkündür. Aile yapısının özellikleri ve bireyler arasındaki bağ ile ilgili nitelermeler çok güçlü benzetim ve söyleyiş biçimleriyle ifade edilmiştir. Ayrıca tüm betimlemeler canlı ve doğadan aktarımlarla somutlaştırılarak ifade edilmiştir. Ses yinelemeleri, ek yinelemeleri, metinsel yinelemeler, koşutluklar canlı ve devingen öykülemeleri, betimlemeleri destekleyen önemli söyleyiş biçimleridir.

Sonuç olarak, olağan üstü öğelerden meydana gelen destanlarda öykülemelerin lirik, şiirsel özellikler taşıdığı somut ölçütlerle belirlenmiştir. Şiirsel söyleyimler, destanlara ezgisel ve etkili anlatım özelliği kazandıran önemli etkenlerden biridir. Bu çalışmadan elde edilen verilere dayanarak, ilk yazınsal tür olarak kabul edilen şiir ile sözlü yazın geleneğinin özelliklerini taşıyan Dede Korkut Destanları arasında dili kullanma bakımından önemli benzerlikler ve ortaklıklar olduğu söylenebilir.

Kısaltmalar

BH	: Dirse Han Oğlu Boğaç Han Destanı.
SK	: Salur Kazanın Evinin Yağmalandığı Destan.
BB	: Kam Pürenin Oğlu Bamsı Beyrek Destanı
UB	: Kazan Bey Oğlu Uruz Beyin Esir Olduğu Destan
DD	: Duha Koca Oğlu Deli Dumrul Destanı
KT	: Kanglı Koca Oğlu Kan Turalı Destanı
Y	: Kazılık Koca Oğlu Yigenek Destanı
T	: Basatın Tepegözü Öldürdüğü Destan
BOE	: Begil Oğlu Emrenin Destanı
UKOS	: Uşun Koca Oğlu Segrek Destanı
SKTO	: Salur Kazan Esir Olup Oğlu Uruzun Çıkardığı Destan
BÖ	: İç Oğuz Dış Oğuzun Ası Olup Beyreğin Öldüğü Destan.